

Ráadás élet

Illyés Gyula: Ráadás élet. Válogatott és kiadatlan versek

Budapest, 2012, Magyar Napló Kiadó

„Amit kezdtem befejeztem,
és nincs mód, hogy újra kezdjem.
Magam teteme vagyok.
Csönd már az én osztályrészem,
abban a merész reményben,
hogymég aztán is szólhatok.”
(*Ráadás élet*)

A költő születése 110. évfordulója arra buzdított, hogy ismételten életműve felé fordítsuk tekintetünket, kötetait újra kézbe vegyük, beleolvassunk, elgondolkozzunk azon, hogy miként teljesült az élete alkonnyán versbe foglalt szerep: „Itt vagyok itt, de ott is / már veletek! / Legyek sirból szóló / hú nyelvetek: // Tovább adni – mert új és / új nemzedék / lábain jár s lerogy, ha / nem lép a nép, // letűnt hadunk utolsó / hátvédéként / kiáltani a régi / jelszót, aként, // mint kiket el nem némít / se gáncs, se kín, / se halál – ugy-e? én zord / barátaim!” (*Fehér fák*). Igen, ő ott is velünk van, hú hátvédéként onnan is a mi szószólónk. De vajon mi, zord barátokként, fogadjuk-e, meghalljuk-e intő szavait?

A halála után letelt harminc esztendő azt igazolja, hogy – újabb s újabb kiadások révén – Illyés Gyula életműve jelen van az irodalmi köztudatban. A *Peroráció: záróbeszéd* című költeményében testamentumként ránk hagyott feladat, melynek ő élete során mindvégig elkötelezett híve volt. Hagyatkozása – „...bár szétszórt és kevés: / Legyen a vándornép tábor-tömör egész” – ma is érvényes, a nemzeti egységet tételező, követendő ideál, amint a Zrínyi Miklós példájára megfogalmazott erkölcsi parancs – „Ne bánts magyar magyart” – érvényessége napjaink közéletében hatványozott imperatívusként

kellene hogy előttünk álljon. Soraiból, életművéből ma is, a jövőben is biztatást, erőt meríthetünk.

A nemrég kiadott kötet – bár nyilván nem nélkülözi Illyés Gyula emblematikus költeményeit – az életműnek nem ezt a szegmentumát emeli ki, nem ezt kívánta reflektorfénybe állítani. Sajátos, rendhagyó jegyeket hordoz. A költő lánya, Illyés Mária a kötet utószavában a válogatás szempontjait is megfogalmazza: „pusztán ösztöneimre hallgatva, talán közelebbi, az »irodalmi kánon«-nál meghittebb képet alkothatok apám személyiségéről, sok ágban folyó gazdag költészetének eddig még nem kellően értékelte áramairól is”. Ezt a szándékot teljesítette ki azzal, hogy függeléként mintegy hetven kiadatlan, illetve kötetekben meg nem jelent vers közlésével tette árnyaltabbá, gazdagabbá a költő életművéről alkotott képet. Szándéka „csorbult” azzal, hogy „a kiadó – kissé szűknek ítélvén a válogatásomat – megtoldotta további versekkel, több mint félszázal”. Mivel azokat nem nevesíti, csupán feltételezhetjük, hogy a „bóvítményt” az „irodalmi kánon” által elfogadott antológia-versek alkotják.

A lényeg azonban, hogy napjaink olvasói újabb Illyés-kötettel gazdagodtak, ismételten elmélyülhetnek rendkívül gazdag életműve lírai termésében, a nemzeti sorskérdéseket felvető verselményeken túl eljuthat a költő én-lírájának eddig talán kevésbé ismert világába is. A kép teljesebbé, árnyaltabbá, színesebbé, embe-ribbé vált.

A *Ráadás élet* című költeményét hetvenedik születése évében írta. Babits-ihletésű számvetés, melynek utolsó sorában azok-

ról az időkről szól, amikor a csönd lesz majd osztályrésze, ám abban a reményben, hogy *aztán*, azaz költeményei révén, halála után is szólhat. Ez az ő ráadás-élete, amellyel a síron túl is „szolga-fi”-ként, „kalauz”-ként áll nemzete rendelkezésére, tájékozási pontként, irányjelzőként a magunk útjának keresésében – immár nem csupán egy költemény, hanem a kötet címeként is.

A költő arculatának egyik legmarkánsabb vonását a verseiben kinyilvánított szándék, az *ars poetica* rajzolja ki. Illyés Gyula már fiatal költőként megérezte: küldetése van: „Én, aki egy földrelapult ház végéről / állok fel, a világ forró mélységéből, / félve nézek körül, remegve szívemben / most sejteni merem, hogy kiszemeltem” (*A ház végén ülök...*). Amiként az is tudatosul benne, hogy „...a költészet / nem arra való, hogy elámítsd a népet, / vagy magadat akár. Egyszerű a világ; / amit két szemed lát, ép elég dolgot ad” (*Reggeli meditáció*). Művek sora jelzi, hogy beállt a „sarjürendbe”, maga is kivette a részét a dologból. Kalauzszerepéhez válságos időkben is hű maradt: „Szót tőlem az Idő vár, én nem / hazudhatok. / Nem így vártam az oly régen várt / Fordulatot. / De eljött, de itt van és így is / a mi korunk. / De így is az lehet, mit / mi akarunk!” (*Élni fogsz, élni*). Ám a társadalom szekere nem az áhított irányba mozdult el. Látnia kell, hogy hangzavar – zsarnokság – uralja el a közéletet. A *Bartók* című emblemikus költeménye a „pokolzajt zavaró harci jaj” idején harmóniaigényének ad hangot, az őszinte megnyilatkozás parancsának, „mert növeli, ki elfödi a bajt”. De nemcsak kimondani kell a rettenetet – *Egy mondat a zsarnokságról* –, hanem cselekvéssel alakítani az ország sorsát: „Dolgozom: küzdve alakítom / nemcsak magamat, aminő még / lehetek, akinek jövőjét / az »ihlet óráin« gyanítom; / formálom azt is, amivé ti / válhattok – azt munkálom én ki: / azt próbálom létre idézni, / azt a lényt, ki még csak agyag / bennetek s halvány

akarat; / akire vágytok, / amikor sürgetve mondjátok: / költő, előzd meg korodat!” (*A költő felel*). Az itt és most parancsa elől kitérnie nem lehet. „Mintha országnyi szerkezet / forgása bénult volna meg. // Mintha kibillent volna – mit / nekem kell helyreütnöm itt! // Nekem kell rendbetennem azt, / – mit nem szolgálni: kárhózat!” (*Munka a munkával*). Az idő tettet kíván, bölcs, okos cselekvést: „Vár a világ – de rég nem szavakat! / Tettet adj, író, élő magadat! // Mit a betűid! Tetteid, keményen, / azokat ide, s fekete-fehéren! // És érthetőbb csak, ha rá tintaképp / nemromló vért önt lándzsa vagy kerék. // Úgy állj elő, hogy nem az, mit te írnál: / az lesz a mű, mit néped lelke diktál” (*Levél*). Más szóval: „...megmutatni, amit a jövő / a szívben érlel” (*Óda a törvényhozóhoz*). Szavaival, műveivel – James Joyce-val azonosulva – nem kisebb célt követett, mint „Öntudatot verni ebbe az átkozott fajba” (*James Joyce levelezése, II. kötet*).

E gazdag költői termés fontos vonulatát – s egyben portréja markáns kontúrjait – alkotják a szülőföldhöz, a tájélményhez, az őt kibocsátó közösséghez, a családhoz fűződő versei.

Az *Esti zápor*, a *Nyárutó*, a *Megered az eső* azt a tájat idézi élénk, amelyben mindenkor otthonra lelt, megnyugvást talált. Az *Elégia* mély emberi, érzelmi indíttatású soraiban, a napszámos és családja képében ez a kötődés többletértelmet nyer: „Őket, őket kerestem én is, / nekik kívántam szólni mindig.” Sárköz, Somogy, Balaton – sorra tárul élénk, körkörösén bővül, tágul a horizont. „Országom határa! – melyben / jogom van fennen énekelnem, / hol hangom otthonosan rebben, / mint jó visszhangzású teremben. // Melynek én is, ha nyelvem birja, / szívbeli, zengő akaratja, / követe lehetek, kiáltva / kiáltó szava a világba” (*A Dunánál Esztergomban*). Kiknek? A gazdatiszt által megálázott béresnek, a hegyre kapaszkodó, alamizsnát kérő koldusoknak, Dózsa György összesereglett lázadóinak, az ozo-

rai csata csellel védekező harcosainak, a bűnök fertőjében vergődő város kismizettjeinek... – azok kései utódainak, kiknek sorsáért felelősséget érez. A harmincas években támadt „veszélyes kor” fokozza a költő félelmét, felelősségérzetét. Ekkor születnek meg azok a költemények, amelyek – *Haza, a magasban, Hazám* – a nemzet sorsával azonosuló költő megrázó sorokban tesz hitet hűségéről, azonosulásáról. Sőt azon is túl – Európának: „Fennhangon vallom én magam / fiadnak, bárha ma sem érted / szavamat s vallom hangosan / testvérnek minden népet, / kiket te nemzél” (*Óda Európához*). Az öregedő költőben vissza-visszatérő motívumként jelennek meg a gyermekkor emlékei: a bonyhádi táj, a pusztai istentisztelet.

A közélet, a nemzet sorskérdései iránt elkötelezett költő arcképének, személyiségjegyeinek kevésbé ismert vonásait alkotják az érzelmi töltetű költemények. Már az első hangütések a teljes önátadás élményét rögzítik: „Mint egy dalba, dalba, úgy burkolom magam / szerelmedbe és úgy sodortatom magam” (*Szerelem*). A *Testvérek* című költemény óhajtó módban ismétlődő igéi – néztem volna, töltöttem volna, elég lett volna, elültem volna, lettem volna – jelzik, hogy a sarjadozó érzés, a beteljesedés útja nem önmagától adódó lehetőségként állt előtte; a kedves hiánya tudatosítja benne az áhított kapcsolat érzelmi értékeit. „Mint lég a hangot, víz a fodrot: / a távolság szerelmemet / úgy sokszorozza, villogtatja, / erejét most mutatja meg, / torló dühét, mit nem éreztem, / míg együtt lehettem veled” (*Minden mi elválaszt*). A beérett szerelem hangja szólal meg az élet delelőjére – „negyven leszek” – jutott költő versében, melyben az érzést semmilyen forgószelel nem veszélyeztetheti, összetartozásuk oly szoros, „amelyet ketté Isten sem szakaszthat” (*Kapcsok*). Különösen nem, ha azt kettejük szerelméből fakadó gyümölcs teszi elszakíthatatlanná: „De nem nyugszik most sem a vágy, / hogy megláncol, hogy megfogam, / betöl-

ti tested otthonát / és szíved alatt társa van” (*Körülvettelek...*). A magány, a várakozás, a különlét okozta hiány jelzi a legérzékenyebben azt, hogy mit jelenthetnek egymásnak: „S ha végül is megkönyörül az alkony / s ha végül is te vagy, oly csoda vagy, / mint a tengerhab-szülte istenaszszony, / az alaktalanságból, a csaló / homályból a mellreszorítható / szelíd, biztos valóság... főleg aztán, / hogy belekezzel, hogy hogyan utaztál” (*Beesteledett*). Betegségekor is ő a menedék, aki erőt adhat, aki testileg s lelkileg is segítsége, támasza lehet: „S hogy feszülök / szivemmel hogy menekülök / szivedhez s mint a pók, ha fog, / vért úgy lopok. // Szégyenkezem / e nadály-szomjamon, ezen / a szipoly-éhen, mely beléd / furja fejét. // S mégis: hitet, / életet adj, bár a tied. / Mint a pelikánanya, tudj / táplálni úgy! (*Elvadult szeretet*). Nyugalmas óráiban a természet csodáit is szeretné megosztani: „Szeretném – azért, hogy te is nézd – / szemembe tenni szemedet. / Magányba zár, fojt, fáj a szépség, / ha nem együtt látom veled” (*A tihanyi Templom-hegyen*). Az együvé tartozás élménye, érzelmi gazdagsága, töltete huszonöt év múltán is hasonló folytatást kíván: „Szálljunk mindvégig így, hisz a szomj úgy lobog még, / ha itt, vagy csillag-messze vagy, / hisz csillag-úrt s időt ma is átköborolnék, / hogy megtaláljalak” (*Mert szemben ülsz velem...*). A házasság negyvenedik évfordulóján írott költemény az együtt töltött évtizedek csodáját, szépségét énekelte meg: „De itt állunk lám kéz a kézben / Mert nincs okosabb kalauz / úgy is értve, hogy vezető / nincs elszántabb, merészebb ösztön / annál, mit mondjon szerelemnek / nyelvemen is a gyermek-dadogás” (*Évforduló*).

A *Kötetben korábban nem közölt szerelmes versek* Illyés Gyula érzelmi világának újabb rejtekeibe engednek betekintést, újabb színekkel árnyalják azt a képet, mely – impresszionista festők vásznaihoz hasonlóan – vissza-visszatérít, szépségével, tisztaságával hatalmába kerít. A keresés: „...Ennem kell meg innom, / s te vagy

az étel, az ital, a levegő. / Sápadok, látod, elveszek, / ha nem kapom meg, ami jár” (*Minden percedet*). A megtalálás: „Jó tudnom, hogy – ha külön is, de – egy / város eleven testében keringünk: / egy vérrendszerben két egy-sorsu csepp. / Boldoggá tesz, hogy egy az anyanyelvünk, / hogy egy időben, egy bolygón születünk, / hogy ha nem vagy is vélem, mégis itt vagy / oly közel messze, mint az esti csillag. / Elmondhatatlan boldogságnak érzem, / hogy létezel, – ily kevéssel beérem, / annyira te vagy már a mindenségem” (*Tompán ragyog...*). A beteljesedés: „Mennyi minden fáj addig is, ameddig / te nem fájtal – fáj az egész világ. / De minden fájdalom most rajtad át: / szívembe téged fájdtva nyilallik” (*Mennyi minden fáj*). Érzelmi hullámváz: „Napokig nem beszéltünk. Csöndesen / szótlán szunnyadtál bennem, kedvesem, / nem dúltad föl egyetlen percemet, / fájdalomtalan szerethettek. [...] Kibékültünk! Kedves, kezes, szerény / vagy újra és a világ újra: fény, / s az vagyok én is. A lelke csupa nap / hogy újra így nekem adtad magad! // Így lettél újra fájdalomtalan – / mi is? Enyém? Több annál. Én magam!” (*Napokig nem beszéltünk...*). Az örök együvé tartozás: „Százszoros szépséged, hatalmad / erőd! – csak képzelem? / Akkor teremtett meg a legfőbb / isten, a Szerelem! // És nem lehetsz más más – viselned / kell égi voltodat. / Én nem engedem visszaszökni / megváltó foglyomat” (*Sötét volt az utca...*). Ráhagyatkozás: „Emlékezz rám. Mi nyoma lesz, hogy éltem? / Mi értelme? De egy-egy napomat, / egy-egy órát, megtisztítva szépen / neked adnám, ki örök tanu vagy, / azt remélve, hogy nálad megmarad” (*Emlékezz rám*).

A költészet örök-új motívuma – a halál, a betegség, az elmúlás – Illyés Gyula költészetében is helyet kap. A novemberi kert, a nagyapa emléke ihlette vers záróstrófiában megadóan fogadja a földi létből való búcsúzás gondolatát: „Nem félek a haláltól, / csak emberi legyen, / becsülettudó, jámbor, / ne jöjjön hirtelen, / ne üssön rajtam

durván, / mint paraszton a vad / marta-lócnép, ledúlván / pajtámat, házamat. // Jöjjön, mint tisztes vándor, / üljön meg itt velem, / hívja ki induláskor / asszonyom, gyermekem, / becsülje meg a portám, / a népet, hová jár! / Oh légy keresztény hozzá, / keresztényhez, halál!” (*Novemberi kertben*). Őt sem kerüli el „az ősbaj, az öregség”, melynek tünetei oly riasztóan támadnak rá. A feleséget kéri, segítse őt a szembenézés óráiban: „Mert angyali fölényetekkel, / asszonyok, ti, ti értitek / kezelni a vérebe mocskult / hőst is úgy, mint a kiseddet, / s mert halál és szerelem egy ágy, / s mert végezzük bárhogy is itt, / lemeztelenít a halál és / tisztátalanná aljasít, / s mert régtől fogva te előtted / a titkom se csak az enyém, / segíts át anya-türelemmel / elpusztulásom szegyenén” (*Menedék*). A velencei lagúnákon sikló csónakok Kháron ladikjára emlékeztetik, mely ezúttal nem nászutasokkal siklik a vizen, hanem a halálba, „visszafelé” halad az időben. A balatoni vihar a tarajos hullámokon hányódó kolumbuszi hajóra emlékezteti: „Repít vadul egy Sancta Maria, / de én, a főnök kérdelem már, hova. // Járok dülöngve le-föl, nem a bor, / az orvos-szerek mámoraitól. // Futunk. Ágakon zászlórongyu köd / leng-ráng. Mit mutat? A futó időt! // Kisuhan a ködből egy-egy sirály, / de fekete, de azt rikongja: kár” (*A Sancta Maria-n*). Úgy érzi, elérkezett a távozás órája. Ismét a hajó szimbolizálja azt, hogy egyre távolodik a zöld szigeten élőkől, egyre messzebbre jut. Hisz érzi: a semmi közelít. A kötetben nem közölt versek – *Odaíró* – az elfogadás, a belenyugvás hangján szólnak arról, ami a természet rendje: „Így legközérhetőbb: egy sas fogyasztja májam. / És nincs ír, nincs vigasz, / az se, hogy körmömet én meg övébe vájjam. / A kelő Nap e sas. // Rámtör s mert lustulok, hajnalonta nagyobb / s fájóbb, amit kitép, / hogy számba rágja: nem isten fia vagyok / és nem örök a lét” (*Így legközérhetőbb...*).

Az illyési arcvonásokban, bár visszafogottan, sokszor rangrejtve ugyan, de mind-

végig jelen van – nagyszülői örökségként? – az istenélmény, a transzcendencia. Egy gyermekkori emlék – „Játszottam; azt hittem, velem / játszol, Uram, vidám vagy.” – ébreszti fel benne újra Isten létét, jelenvalóságát. „Csönd van mostan, tél; össze-tört / erdők; mezők letépve. / Hallgatsz. Neked is harc között / adatik már csak béke? // És szeretet csak elhalón, / ha könny közt vall, dadog már? / Mint nékem? Ki vagy, nem tudom, / csak azt, fiad vagyok már” (*Játszottam...*). A hit, ha szomorú vendégként is, jelen volt életében: „Öreg koldus, ahogy tél idején / betántorul egy kunyhó küszöbén / s enni se kér, csak áll és áll: örül, / örül, hogy nincs kívül, / hogy benn van, bárhogy is: *benn!* / Belém így tért be néha-néha az isten” (*Szomorú vendég*). A *Megláthatatlán volna* című idős kori költeménye lelke mélyéből fakadó vallomás arról, hogy mennyire igényelte Isten jelenlétét. Ő nem kopogott, sebeivel sem futott Hozzá, de a nyomában járt: „Illemre nevelt anyám: nem esengtem / s rátartiságra apám: nem tolongtam – // – s igazmondásra épp a – Hit / – a hited? – nevelt, hogy így, magamba kivetetten, / e földön itt, veled vagy ellenedben, // magamféle is kezdhet valamit – / Nem voltam könnyű fiad. Így / végy számba, ha ürül hely a Seregben.” Ezt a gondolatot erősíti meg a boldog emlékű Márton Áron erdélyi püspök üzenete a „hitelenségért” mentegetőző költőnek: „mondjátok meg Illyés Gyulának, hogy ő hívó, csak viaskodik Istennel, mint Jákob az angyallal [...] mindenki, aki tiszta szívvel keresi és követi az igazságot, Krisztust követi.”

A kötetből felénk sugárzó portré arcvonásaiból nem hiányozhatnak a közéleti szerepet illusztráló vonások sem. A számon kérő hang: *Magyar vagy?*; a háború borzalmai: *Rangrejtve, 1944, Nem volt elég*;

a menekülés: *Nyugat felé*; a diktatúra kímeletlensége: *Egy mondat a zsarnokságról...*, *A magánszorgalmú kuttyák*; az anyanyelv védelme: *Koszorú*; az 1956-ot követő megtorlás: (1957 nyarán), *Mentve a zászlót* – megannyi jankiáltás, jeremiád a nemzetre nehezedő csapások súlya alatt szenvedő országért, magyarságért. Olvassuk, tegyük melléjük a többiekét: *A reformáció genfi emlékműve előtt, az Árpád, Zrínyi, a költő, a Bartók...* című verseket, amelyek a történelemkönyveknél beszédesebben szólnak a nemzet sorsáról, állapotáról, változást sürgetve, követelve.

Közismert gondolat, hogy az irodalmi mű az olvasókban teljesedik ki. Illyés Gyulát is foglalkoztatta életműve utóéletének sorsa. „Non omnis moriar!... Akad majd ifjú kéz, mely / megütögeti, letolván havát, / szavaim mély-álomba gyűlt hadát / s füleli: felelnek-e, bár zümmögéssel?... // Óh ha tudnám bár magam, mit válaszolnak! / Mi bennem – mint benned is – több, nagyobb / annál, mi múltó létemmel vagyok? / Fogadj be kas: örök-meleget holnap!” (*Hosszú tél*). Hitt abban, hogy „a férfi, aki eszményeket vélt védeni egy életen át”, nem dolgozott, nem küzdött hiába: „Jó volna hinni persze: itt / őt fedi por, nem verseit, / nem elveit, / s föl száll, ha zeng a Harsona / e sírból bár egy halk sora!” (*Egy házaspár sírfölrirata*).

Föl száll, ím e kötetben, e kötetten is. Mély érzéseket fakasztó élmény olvasni verseit; a *Ráadás élet* című versében megfogalmazott reménye valósággá vált: ím ma is szólhat, szól hozzánk. Horatius örök-szép, klasszikus sorai órá is érvényes üzenetet hordoznak: „Emléket hagyok itt, mely ércnél maradób [..] Meg nem halhatok én. Azt, ami bennem a jobb, / sír sem fedheti bár: átnövök az Időn...” (*Exegi monumentum*. Kosztolányi Dezső fordítása).

Máriás József